

ERIK ANNERS:

Kriminalpolitik i blyxtbelysning

Vad som hände på Norrmalmstorg har ställt den svenska kriminalpolitiken i blyxtbelysning, skriver professor Erik Anners. En diskussion har också flammats upp. Att uttalanden kommit från KRUM och närstående håll är självklart, och som alltid går de ut på kritik av polisen. Anners ser situationen på annat sätt. Mot bakgrund av det i fängelserna utbildade anti-samhället, som inte är någon nyhet i historien utan som funnits sedan långt tillbaka, analyserar han kriminalvårdens behov. Han är ingen anhängare av skärpta fängelsestraff. Han talar om de stora svårigheterna med att komma ur de förhållanden som skapat anti-samhället. Men kriminalvård förutsätter kunskaper, och lika väl som man föreslår en trafikhögskola skulle man inrätta en kriminalvårdshögskola.

Rånardramat vid Norrmalmstorg ställde våra kriminalpolitiska problem i blyxtbelysning inför en upprörd och andlöst väntande allmänhet. Man må hoppas att intresset för dessa frågor stärktes tillräckligt för att dramats verkligt väsentliga lärdomar inte skall skymmas undan i den efterföljande debatten om vad som hände, varför det hände och hur man skall förhindra att sådana händelser upprepas. Det är så mycket viktigare som den radikala falang, kretsen kring KRUM och dess medlöpare, vilken under lång tid försvårat en målmedveten reformpolitik genom att i debatten ställa fakta och sammanhang på huvudet, nu gör sitt bästa att sopa igen spåren. Taktiken är den vanliga. Polisen beskylls — om än inte för bristande kompetens, vilket är svårt denna gång — för en machiavellisk avsikt att utnyttja situationen till en skärpt repressiv politik genom ökade polisiära resurser. Samtidigt öser man medömkan över de båda livsfarliga förbrytare, som genom polisens tålmod och psykologiska skicklighet hejdades i sin terroristiska utpressningstaktik. Det är dem det egentligen är synd om, inte de fyra oskyldiga människor, som så när fått sätta livet till. Om den polisman, som rånaren sköt genom käken och som genomgår ett långt och svårt lidande — sådana sårskador tillhör de mest plågsamma som finns — sägs naturligtvis ingenting alls från den radikala sidan.

Vad som är mest irriterande hos KRUM-falangen är emellertid inte dess ensidiga engagemang för brottslingarna som samhällets olycksbarn. Man kan för-

stå och sympatisera med sådana känslor-aktioner. De till synes förbättrliga våldsbrottslingarna, dessa svårt belastade och illa mentalt skadade människor, behöver talesmän de också. Irritationen gäller bristen på vilja till konstruktiv debatt, alltför ofta markerad i en oförmåga och ovilja mot att tänka efter innan man störtar iväg med sina känslosamma tirader. Ibland bryr man sig inte ens om att göra klart för sig vad man säger.

En vettvilling

Ett bedårande exempel erbjuder en artikel av Per Gahrton i Dagens Nyheter (31/8), som under rubriken "Vettvillingen och polismakten" i patetiska ordalag ställer frågan: "Har sju års KRUM-debatt sopats under mattan i ett svep? I så fall säger det oändligt mycket mer om Sverige än om KRUM, i så fall är Sverige oändligt mycket sjukare än det skulle varit om Olof Palme vågat göra eftergifter för gisslans skull, trots att valdagen är nära."

Även en aldrig så arg politisk motståndare till Olof Palme måste finna sådana beskyllningar mot honom orimliga. Han gjorde ju intet annat än litade på polisens förmåga att klara upp situationen. Att han, när detta lyckades, tacksamt tog hem den politiska vinsten skall man inte förtänka en hårt trängd partiledare. Hade det gått illa hade många människor lagt skulden på regeringen och röstat därefter.

Än mer vilse går Gahrton, när han ondgör sig över att Palme (och polisen) kallat rånaren för en "vettvilling". Hans sätt

att argumentera i det sammanhanget är över huvud taget så typiskt för KRUM-falangens benägenhet att rusa iväg på lösa premisser att ett citat är motiverat.

"Vad är egentligen en vettvilling? Jag har inte någon ordbok framför mig, men jag uppfattar det så här: en vettvilling är en människa som inte är sjuk, som vet vad han gör, men som samtidigt är fullständigt hänsynslös och oberäknelig, elak, ond, djävulsk — kort sagt ett 'odjur' — (för att ta ett av polismästarens övriga öknamn på Jan Erik Olsson)."

Att polismästaren tog till starka ord är väl ändå begripligt. Han hade ångestskri- na från gisslan i öronen. Om Gahrton gjort sig besväret att se efter i en ordbok hade han upptäckt att "vettvilling" är synonymt med "vettlös". Palme (och polisen) sade helt enkelt att rånaren var från förståndet. Att bygga en artikel, fylld av en snart sagt hatisk kritik mot statsministern och polisen, på ett vantolkat ord vittnar inte om vare sig omdöme eller nödig bildning hos en debattör. Dessvärre — han är inte ensam i genren.

Ett annat lika förvirrat inlägg gjordes i radioprogrammet OBS! strax efter rånardramats upplösning. Där utvecklade en känd KRUM-gestalt hur ödesdigert det skulle vara för en fortsatt humanisering av kriminalpolitiken, om polisen fick sina krav på förstärkta resurser godtagna. Sådana krav har onekligen tett sig både aktuella och berättigade genom rånaffären och rikspolischefen påpekade — med all rätt — detta. Men det, menade polis-kritikern, skulle föra oss in i en ond cirkel.

Mera polis betyder hårdare repression, det skulle provocera brottslingarna till mera desperata metoder, vilket i sin tur skulle leda till ytterligare skärpning av polisens uppträdande o s v. Därmed skulle man definitivt vara på väg bort från en humanitärt syftande kriminalpolitik.

Denna onda cirkel existerar emellertid endast i KRUM-falangens fantasi, och är i sista hand en tankevilla, frammanad av dess avoga inställning mot polisen. I själva verket är en stark polismakt, präglad av ansvarskänsla och god vilja, en förutsättning för en human kriminalpolitik och en humanitärt syftande kriminalvård. Vad polisens arbetsmetoder i kritiska situationer beträffar är detta så uppenbart, att ett par illustrativa frågor är tillräckliga. Skulle en numerärt svag polisinsats med omoderna tekniska resurser kunnat bemästra rånaffären vid Normalmstorg? Vad kan hända om en ensam polis ställs mot en manstark skara ligister i tunnelbanan jämfört med om en talrik polisstyrka kommer till platsen? Den överlägsna kraftinsatsen innebär helt enkelt att polisen i fältarbetet kan använda mildare metoder för att komma tillrätta med våldssituationer. Den underlägsna polismakten frestas eller tvingas att skjuta, den överlägsna kan ofta reda upp det hela genom psykologiskt tryck, övertalning och lämpor. Även förhärdade våldsbrottslingar är — när de inte befinner sig i vettlöst tillstånd — likaväl som andra människor rädda om den egna livhanken.

Polis och kriminalvård

I ett vidare perspektiv sett är den starka polismakten också själva grundförutsättningen för en humanitär kriminalvård. Om medborgarna dagligdags känner sig hotade till liv och egendom, ligger hat- och hämndreaktionerna nära till utbrott. Skydds- och vedergällningsinstinkter driver fram krav på hård behandling av brottslingar. Det finns förskräckande historiska erfarenheter på den punkten. Under gångna tider var en viktig orsak till den grymma straffrätten just att samhället saknade resurser att med polisiära metoder effektivt bekämpa brottsligheten. Man kunde bara få fast ett fåtal av brottslingarna. Men på dem statuerade man exempel. Ju tryggare medborgarna känner sig mot brott, ju villigare är de att lyssna till humanitära argument. Och detta är till sist avgörande i ett demokratiskt samhälle. Kriminalpolitik och kriminalvård kommer där alltid att präglas av människornas reaktioner inför hotet om skada eller förlust genom brott. Det socialpsykologiskt gynnsamma klimatet för en avancerad human reformpolitik ger det samhälle, som upp- rätthåller en för medborgarna trygghets- skapande polismakt.

En annan sida av samma sak är att human kriminalvård kostar stora pengar. En oroad och hatfylld allmänhet skulle ställa sig avvisande till de stora anslag, som är nödvändiga för en bättre och mer individualiserad kriminalvård. Även de mest välmenande och realistiska reformpolitiker skulle sakna den förankring i opinio-

nen, som är förutsättningen för att deras krav på större resurser till kriminalvården skulle bli beaktade.

Betänker man detta blir det troligt att KRUM-falangen under sju års tid i stället för att öka utsikterna till den humana kriminalpolitik, som den eftersträvar, genom sin skrämself- och hatpropaganda mot polisen snarare indirekt har bidragit till att försvåra reformverksamheten. Hade inte agitationen mot polisen varit så hård är det nämligen möjligt att regeringen vågat ge den större resurser, som är så trängande nödvändiga. Framtiden får utvisa hur långt KRUM därtill kan ha lyckats försvåra de opinionsmässiga förutsättningarna för en i ordets verkliga mening radikal reforminsats inriktad på intensivare individuell behandling — sådant är det ännu klen med på anstalterna — en insats, som skulle kräva mångdubbelt större ekonomiska och personella resurser, än vad kriminalvården nu har att arbeta med.

Anti-samhället

Ur råndramat och dess efterspel framträder också ett annat förhållande av grundläggande betydelse för vår kriminalpolitiska problematik. Polis och jurister, som sysslat med sådana frågor, känner väl till det — men knappast den stora allmänheten. Den största svårigheten när det gäller att återanpassa brottslingar till samhällslivet är att de tillsammans bildar ett anti-samhälle, vars fasta borgar just är anstalterna. På alltför många av dessa, särskilt ungdomsanstalterna och de stora mass-

fängelserna av typen Österåker och Kumla, skulle man på porten kunna skriva: "ni som inträder, låt hoppet fara". Det har nämligen utbildats en så stark gemenskap och samhörighetskänsla mellan människorna på "kåkarna" att det är ytterligt svårt att frigöra den, som en gång hamnat där, ur ett anti-samhälles värderingar och tankevärld. Inom detta har man sina egna oskrivna lagar, sin egen sociala statusordning, sin egen måttstock på gott och ont, t o m sina egna hjältar och sina egna förbrytare.

Fenomenet är välbekant i rättshistorien — sådana anti-samhällen fanns redan på 1700-talet i London och Paris. Tiggarioperan och dess moderniserade variant Tolvskillingsoperan ger en visserligen stilerad men historiskt tämligen riktig bild av denna i sina värderingar upp och nedvända sociala miljö. I nutidens stora städer flyter professionell förbrytarvärld och fängelseklientel samman i en typ av sociala gruppbildningar, som hittills visat en nästan orubblig motståndskraft mot försök att med social- eller kriminalpolitiska metoder lösa upp dem. Hur reaktionerna i en sådan grupp ter sig illustrerades i råndramat, när rånaren efteråt bestyrkte en uppgift till polisen "vid sin tjuvheder". Som professionell kassaskåpsprängare har han nämligen sin yrkesheder, han också — det är bara så att värderingarna bakom det hedersbegreppet avviker från andra människors. Ett exempel var hur skickligt den polisman, som skötte telefonkontakten med de båda terroristerna, manövrerade dem. Han kunde göra det, därför att han

behärskade "kåkarnas" lagar och talade deras språk. Det är troligt att just polisens yrkeskännedom om anti-samhällets sätt att värdera och tänka starkt bidrog till att rädda situationen.

Här är vi framme vid problemets kärna. Så länge förbrytarvärldens anti-samhälle består, så länge kommer försöken till behandling på anstalterna att studsas tillbaka mot den mur av gemenskap, som förenar de intagna. Så länge kommer också kriminalvården i frihet efter anstaltsvisstelsen att kämpa med oerhörda svårigheter. Den som en gång tagits upp i anti-samhället är ofta dess medlem — eller snarare fånge — för livet. Det är här fråga om ett intensivt tryck från en egenartad social grupp miljö. Både internen och den frigivne får genom den uppleva lojalitet, skydd, trygghetskänsla, självrespekt, just det han inte får i och av det normala samhället.

Slutsatser

Några slutsatser är uppenbara. Kriminalvård i frihet är alltid att föredraga framför anstaltsbehandling, så långt detta är möjligt med tanke på andra människors säkerhet till liv och lem. Fängelse bör över huvud taget aldrig användas enbart i avskräckningssyfte — som nu i stor skala sker inom specialstraffrätten, t ex vid rattfylleri, valuta- och skattebrott eller överträdelser av regleringsförfordningar av olika slag. Inte därför att rattfylleristen löper större risk att dragas in i anti-samhället utan därför att så länge fängelse-

straffet används där det inte är nödvändigt ur skyddssynpunkt och enbart för att skrämma människor till laglydnad, så länge kommer vi att övervärdera och missbruka vad vi tror vara dess allmänpreventiva effekt på fall, där fängelset bara gör ont värre. Vi sitter nämligen fortfarande fast i ett system av ålderdomliga och primitiva metoder för påverkan av människors beteende — och kriminalpolitiken är fortfarande ett område, där vi i all välmening ofta åstadkommer ungefär motsatt resultat till det vi tänkt oss.

Vidare bör vi göra klart för oss att det brådskar med effektiva åtgärder. I vårt land är vi ännu förskonade från det slag av centralstyrd exploaterande brottslighet, som växt upp till en veritabel samhällsfara i USA och Västeuropa, typ Maffian och Union Corse. Det karakteristiska för denna är just att exploatörerna organiserar de ekonomiskt givande delarna av anti-samhällets yttringar: t ex narkotikalagning, bankrån, prostitution, olaga spel osv i en planmässig stordrift. För anti-samhället en fast ekonomisk och administrativ plattform blir det ytterst svårt, kanske omöjligt att lösa upp det. Då blir också dess förgiftande verkningar permanenta. Möjligheterna att genom förbättrad social- och kriminalvård rädda människoliv blir långt mindre.

Än har vi i Sverige tid på oss — men kanske inte länge till.

Slutligen är det tydligt att anti-samhället måste angripas i sina fästen, nämligen anstalterna. Det tjänar ingenting till att här driva strutspolitik, att vi inbillar oss

att vi har en effektiv vård eller behandling av interner. I stort sett består vården av en konstlös arbetsterapi kombinerad med helt otillräckliga försök till psykoterapi. Detta är ingalunda personalens fel. Den är otillräcklig i antal. Redan uppgiften att hindra rymningar och hålla nödortförfarande ordning är besvärlig nog. Inte heller är den utvald eller utbildad för de svåra psykoterapeutiska uppgifterna vid en massiv attack på anti-samhället.

En kriminalvårdshögskola

För att ange dessa uppgifters verkliga storleksordning: till en sådan attack behövs så mycket folk att en kriminalvårdshögskola med en årlig rekrytering till ett antal minst motsvarande alla de, som nu antas till vanlig psykologutbildning, alltså framstår som ett trängande behov. Vill vi någorlunda snabbt få fram den forskning och det stora antal specialister på psykoterapi jämte de specialutbildade läkare, vars insats blir nödvändig, lär den separata högskolan vara den bästa administrativa lösningen. Om U 68 kunnat tänka sig en trafikshögskola i Borlänge, bör vi väl inte stå främmande inför tanken att organisera ett forsknings- och utbildningscentrum för ett samhällsområde, där reformproblemen är om inte kvantitativt så kvalitativt minst lika svåra och humanitärt viktiga.

Ett brottsförebyggande råd har nyligen tillkommit. Åtgärden visar i rätt riktning. Men dess organisation och uppgifter, lik-

som de förslag till utvidgning av den kriminologiska forskningen, som nyligen lagts fram, vittnar om bristande förståelse för problemens storleksordning. Ett månghövdat konglomerat av parlamentariker och fackföreningsrepresentanter i förening med företrädare för polis och sociala institutioner blir knappast ett organ, som kan arbeta målmedvetet på lång sikt — särskilt som dess anslagsresurser förutsätts bli erbarmligt små. Eftersom vetenskapsmän endast skall tillföras rådet i form av en underordnad referensgrupp, som inte ens får vara med om att besluta i frågor om anslag till forskningsprojekt, utan bara skall få yttra sig härom, är det stor risk för att rådet mest ger upphov till ett okritiskt experimenterande på kort sikt med otillräckligt genomtänkta straffrätts- och kriminalvårdsreformer, som kommer att sakna sammanhang och generell målsättning. I så fall kan dessa reformer lättligen komma att motverka varandra eller sitt eget syfte.

Med korrigeringar av sammansättningen och mera inflytelserik representation för vetenskaper som kriminologi, straffrätt, sociologi, socialpsykologi o s v, liksom tillräckliga ekonomiska resurser, kan emellertid ett sådant råd bli av stort värde. Det kan komma att ge oss den strategi och taktik vi nu saknar för att effektivt angripa anti-samhället. Det kan också lägga grunden till en kommande kriminalvårdshögskola, som borde bli ett permanent kraftcentrum i arbetet på de laglydigas skydd och de socialt skadades frivil-

liga sociala anpassning. Båda uppgifterna måste lösas parallellt, metoderna påverkar varandra inbördes.

Att rekrytera den massinsats av psykologiskt väl skolade och humanitärt starkt engagerade människor, som behövs för att

lösa upp "kåkarnas" asociala gruppattityder och hjälpa de i frihet vårdade är ingen oöverkomlig uppgift. Här är ett område där en del av vårt stora akademikeröverskott kan göra en utomordentlig insats i den mänskliga solidaritetens tecken.